

Góp thêm ý kiến về khái niệm xã hội dân sự

Nguyễn Hữu Đông*

Tóm tắt: Nội hàm bản chất của khái niệm xã hội dân sự đã được nhiều nhà khoa học bàn đến. Xã hội dân sự bao gồm các tổ chức xã hội mang tính độc lập với các tổ chức xã hội thuộc nhà nước trên tất cả các lĩnh vực cơ bản của đời sống xã hội: kinh tế, chính trị và văn hóa. Đây là các tổ chức xã hội tồn tại một cách khách quan, tất yếu trong mỗi quốc gia, và chúng không thể thiếu trong quá trình phát triển, thực hiện vai trò bổ khuyết, hỗ trợ và hợp tác cùng với các tổ chức thuộc nhà nước đưa các quốc gia tới xã hội giàu mạnh, công bằng, bình đẳng và văn minh.

Từ khóa: Xã hội; dân sự; xã hội dân sự.

1. Bản chất của xã hội dân sự

Xã hội dân sự được các nhà khoa học bàn đến nhiều bắt đầu từ thế kỷ XVIII. Nền tảng của khái niệm xã hội dân sự được xuất phát từ những tư tưởng về “chủ quyền nhân dân” và sự phủ định vai trò tuyệt đối của nhà nước mà các nhà triết học chính trị thời kỳ khai sáng như Rousseau hay Montesquier nêu ra.

Xã hội dân sự về thực chất đã hình thành từ thời cổ đại khi trong xã hội loài người xuất hiện nhà nước. Tức là, việc nhà nước xuất hiện, “tách ra” khỏi xã hội là nguyên nhân khách quan hình thành xã hội dân sự. Không có một chủ thể nào có thể xây dựng xã hội dân sự, mà tự nó hình thành như một quy luật khách quan tất yếu của tự nhiên và xã hội.

Nhà nước và xã hội dân sự được nhìn nhận như hai mặt “đôi lập” của các sự vật, hiện tượng trong thế giới loài người. Hai mặt đôi lập là nhà nước và xã hội dân sự đều được hình thành và tồn tại, vận động, biến đổi một cách khách quan trong quá trình phát triển. Sự tồn tại, vận động, biến

đổi của hai mặt nhà nước và xã hội dân sự theo quy luật tất yếu khách quan là chúng ngày càng được hoàn thiện, tiến bộ hơn. Do vậy, có thể nhận thức rằng, xã hội dân sự là xã hội phi nhà nước, ở đó, các mối quan hệ giữa con người với nhau được giải quyết một cách độc lập, theo hình thức “tự lập”, “tự quản”, không cần có sự can thiệp trực tiếp của nhà nước. Xã hội dân sự là hình thức xã hội được cấu thành từ các tổ chức dân sự hoạt động trong lĩnh vực tư nhân với những loại hình ý chí khác nhau của cộng đồng. Bản thân các tổ chức này tự điều chỉnh, hạn chế hành vi tiêu cực không phù hợp với lợi ích cộng đồng bằng các quy tắc bất thành văn mà không cần có sự can thiệp trực tiếp từ phía nhà nước. Tức là, nhà nước chỉ làm những gì mà xã hội dân sự không tự giải quyết hay tự quản được nữa. Từ sự tiếp cận nêu trên, có thể nhận thức rằng, xã hội dân sự bao gồm các tổ chức xã hội độc lập như các hiệp hội, hội từ thiện, công đoàn,

(*) Phó giáo sư, tiến sĩ, Viện Chính trị học, Học viện Chính trị quốc gia Hồ Chí Minh. ĐT: 0983600506. Email: nguyenudong52@gmail.com

các phong trào xã hội, các nhóm tương trợ, các hiệp hội kinh doanh hay các đoàn luật sư... Các tổ chức này hoạt động mang tính chất tự nguyện nhằm đạt được các giá trị, lợi ích hay các mục tiêu, sở thích chung.

Hiện nay có một số nhà khoa học khi nghiên cứu xã hội dân sự lại thường đề cập đến xã hội công dân. Trong các công trình nghiên cứu của mình, C.Mác cũng thường nói về xã hội công dân. Nhìn tổng thể quá trình phát triển của xã hội loài người, có thể nhận thấy rằng, xã hội công dân cũng là xã hội dân sự nhưng đã được pháp chế hóa khi mà nhà nước đã có những bước phát triển tiến bộ, hình thành nên nhà nước pháp quyền. Trong nhà nước pháp quyền, mọi người đều được bình đẳng với nhau trước pháp luật với tư thế của các công dân tự do. Nói đến xã hội công dân là nói đến xã hội cần phải có nhà nước pháp quyền, liên quan chặt chẽ với nhà nước đó. Nói cách khác, nói đến xã hội công dân là nói đến quyền công dân (dân quyền), còn nói đến xã hội dân sự là nói đến quyền tự nhiên của con người (nhân quyền). Dân quyền chính là cơ sở của việc hình thành nhà nước pháp quyền. Trong nhà nước pháp quyền thì người dân làm chủ nhà nước, tạo ra nhà nước. Tuy nhiên, muốn làm chủ nhà nước, tạo ra nhà nước thì người dân phải làm nghĩa vụ công dân của mình. Như vậy, nói đến xã hội công dân là nói đến xã hội có liên quan chặt chẽ với nhà nước pháp quyền, tức với luật pháp; còn nói đến xã hội dân sự là nói đến xã hội tự nó, không lệ thuộc vào nhà nước ngoài luật pháp hoặc các bản “hợp đồng”, “quy ước” trong cộng đồng địa phương, cơ sở. Xã hội dân sự là khái niệm có nội hàm rộng hơn xã hội công dân. Giữa xã hội dân sự và nhà nước có mối quan hệ hỗ trợ, bổ khuyết lẫn nhau, vừa đấu tranh vừa hợp tác với nhau, đồng thời thể

hiện ở hai mặt “đối lập” (độc lập) trên tất cả các lĩnh vực cơ bản của đời sống xã hội: kinh tế, chính trị và văn hóa.

2. Xã hội dân sự trong lĩnh vực kinh tế

Trong lĩnh vực kinh tế, các tổ chức xã hội dân sự thể hiện ở các tổ chức xã hội hoạt động trong khu vực kinh tế tư nhân. Chúng được nhìn nhận là các tổ chức xã hội độc lập, tức không do nhà nước lập ra và bao cấp. Các tổ chức này phụ thuộc vào sự tồn tại, dịch chuyển của các khu vực kinh tế tư nhân và khu vực kinh tế nhà nước. Trong thực tế, các khu vực kinh tế tư nhân và khu vực kinh tế nhà nước lại luôn có sự “chuyển hóa” lẫn nhau, có xu hướng “cân bằng” với nhau thông qua các hình thức cấu trúc, tái cơ cấu hay chuyển dịch cơ cấu kinh tế. Vào thập kỷ 70 của thế kỷ XX, trên thế giới đã từng chứng kiến việc cấu trúc lại nền kinh tế ở nhiều nước phát triển. Ở Việt Nam vào thời kỳ đầu của công cuộc đổi mới (1986) cũng đã từng diễn ra quá trình chuyển đổi nền kinh tế, hình thành nên khu vực kinh tế tư nhân mang tính tất yếu theo đúng quy luật, tạo động lực cho sự phát triển kinh tế trong 30 năm qua. Hiện nay, việc tái cơ cấu nền kinh tế ở Việt Nam với quá trình đẩy mạnh cổ phần hóa các doanh nghiệp nhà nước chính là sự chuyển dịch mạnh mẽ, làm “cân bằng” hơn nữa giữa hai khu vực kinh tế nhà nước và khu vực kinh tế tư nhân. Trong một quốc gia, nếu nói một cách ví von rằng, thể chế nói chung (kinh tế, chính trị, văn hóa) của quốc gia như một người cụ thể nào đó, thì hai khu vực kinh tế này có thể được nhìn nhận như hai “cẳng chân” (hai mặt) đối lập với nhau. Hai khu vực kinh tế đối lập này bao gồm các tổ chức xã hội thuộc nhà nước và các tổ chức xã hội độc lập với nhà nước (tổ chức xã hội dân sự) như các hiệp hội kinh tế (các hiệp hội

Bất động sản; hội Làng nghề; hội Nuôi ong...), hay các tổ chức công đoàn, báo chí độc lập trong các doanh nghiệp tư nhân. Nếu hai khu vực kinh tế cũng như hai mặt đối lập giữa các tổ chức xã hội thuộc hai khu vực đó trong nền kinh tế thị trường ở mỗi quốc gia được duy trì, phát triển “cân đối”, được đối xử “bình đẳng” sẽ tạo điều kiện thuận lợi, góp phần tạo động lực cho sự phát triển kinh tế nhanh hơn, có khả năng đạt được các mục tiêu “dân giàu, nước mạnh”.

3. Xã hội dân sự trong lĩnh vực chính trị

Trong lĩnh vực chính trị, các tổ chức xã hội dân sự thể hiện ở các lực lượng (đảng) “đối lập”, tức các lực lượng “đứng ở phía đối ngược lại” [10, tr.338] đối với các lực lượng (đảng) “cầm quyền”. Lực lượng cầm quyền là các tổ chức xã hội “đặc biệt” của xã hội dân sự, tức các đảng chính trị đã “hóa thân” vào nhà nước sau khi thắng cử theo luật định. Còn các lực lượng đối lập không có địa vị cầm quyền như các lực lượng cầm quyền. Chúng được coi là các tổ chức thuộc xã hội dân sự, tức các tổ chức độc lập, đối diện với lực lượng cầm quyền. Chúng chỉ có thể được tham chính ở mức độ nhất định, tùy thuộc vào ý chí, quan điểm hay văn hóa cầm quyền của đảng cầm quyền, đặc biệt phụ thuộc vào các quy định của pháp luật. Các lực lượng đối lập này có thể bao gồm nhiều đảng phái khác nhau, số lượng nhiều hay ít, tổ chức và hoạt động của chúng như thế nào là tùy thuộc vào những quy định của pháp luật, hoàn cảnh, điều kiện hình thành, đặc điểm về chính trị, kinh tế, văn hóa, xã hội của mỗi quốc gia. Trong một quốc gia, nếu ví thể chế nói chung của quốc gia như một người cụ thể nào đó, thì hai lực lượng (đảng) đối lập và cầm quyền trong quốc gia đó có thể được

nhìn nhận như hai cánh tay (hai mặt) đối lập với nhau. Trong mỗi quốc gia, hai mặt đối lập này thuộc về thể chế chính trị. Nếu chúng được duy trì sự tồn tại, được “bình đẳng” hoạt động theo luật, có sự hợp tác, hỗ trợ, bổ khuyết lẫn nhau thì sẽ không chỉ tạo điều kiện cho chính trị ổn định thực chất, lâu dài, mà quốc gia đó sẽ còn có nhiều cơ hội, khả năng đưa ra được những đường lối sáng suốt, tối ưu hơn, đồng thời làm hạn chế các tình trạng quan liêu, tham nhũng, lãng phí hay các tình trạng tiêu cực khác do nảy sinh từ kinh tế thị trường, góp phần đẩy mạnh phát triển kinh tế - xã hội của mỗi quốc gia.

4. Xã hội dân sự trong lĩnh vực văn hóa

Trong lĩnh vực văn hóa, các tổ chức xã hội dân sự thể hiện ở các tổ chức xã hội độc lập (phi chính phủ), hoạt động trong các lĩnh vực tư nhân (dân sự) như: văn hóa nghệ thuật, báo chí, y tế, giáo dục đào tạo, giới tính, thể thao du lịch. Về văn hóa nghệ thuật, chẳng hạn có các hội như Hội Mỹ thuật, Hội Sân khấu điện ảnh, Hội những người yêu thơ; về báo chí, có các hội như Hội của những người làm báo ảnh, báo viết, Hội các blogger; về y tế, có các hội như Hội Châm cứu, Hội Đông y, Hội Trái tim yêu thương; về giáo dục đào tạo, có các Hội như hội Giáo chức, Hội Phụ huynh học sinh, Hội Khuyến học; về giới tính, có các hội như Hội Phụ nữ, Hội Người cao tuổi; về thể thao du lịch, có các hội như Hiệp Hội Du lịch, Hiệp Hội Golf, Hội Bảo vệ thiên nhiên và môi trường v.v.. Các tổ chức xã hội độc lập trong các lĩnh vực này được nhìn nhận là các tổ chức hay các “mặt” đối lập (đứng ở phía đối ngược lại) đối với các tổ chức thuộc nhà nước. Trong một quốc gia, nếu ví thể chế nói chung như một

người cụ thể nào đó, thì các tổ chức xã hội dân sự trong lĩnh vực văn hóa được nhìn nhận là các giác quan trái (tai, mắt, lỗ mũi... trái); còn các tổ chức xã hội thuộc nhà nước là các giác quan phải (tai, mắt, lỗ mũi... phải). Trong mỗi quốc gia, nếu các mặt hay các tổ chức xã hội dân sự và các tổ chức xã hội thuộc nhà nước như nêu trên được duy trì sự tồn tại, được tôn trọng, đảm bảo sự bình đẳng, đồng thời biết hợp tác, hỗ trợ, bổ khuyết cho nhau sẽ tạo điều kiện cho văn hóa nói riêng và thể chế nói chung phát huy vai trò của mình, thúc đẩy sự phát triển văn hóa theo hướng lành mạnh, cũng như sự phát triển kinh tế - xã hội của đất nước nhanh, ổn định, bền vững và văn minh.

5. Vai trò của xã hội dân sự và nhà nước

Từ việc nhìn nhận các tổ chức xã hội dân sự tồn tại, hoạt động ở các lĩnh vực khác nhau như nêu ở trên có thể khẳng định rằng, sự hiện diện của các tổ chức này trong mỗi quốc gia là đòi hỏi tất yếu khách quan. Trong mỗi lĩnh vực khác nhau về kinh tế, chính trị, văn hóa, các tổ chức xã hội dân sự đều có những vai trò, chức năng nhất định, tương tự như các chức năng của “chân trái”, “tay trái” và các “giác quan bên trái” như đã được phân tích ở trên. Hơn nữa, các chức năng của chúng còn luôn được biểu hiện thông qua mối quan hệ tác động, phối hợp gắn bó chặt chẽ với nhau giữa các mặt trong tổng thể các lĩnh vực kinh tế, chính trị và văn hóa. Điều đó có nghĩa là, trong mỗi quốc gia, các tổ chức xã hội dân sự với tư cách là các mặt đối lập có vai trò to lớn là hỗ trợ cho nhà nước, phối hợp, phản biện các đường lối, chính sách của nhà nước (đảng cầm quyền); thực hiện giải quyết nhiều công việc mang tính độc lập, tự quản

để “gánh đỡ” cùng với nhà nước; thực hiện giám sát, tham gia phòng chống các tệ nạn quan liêu, tham nhũng, lãng phí...; đồng thời, cùng với các tổ chức thuộc nhà nước tạo thế “cân đối”, “đồng đều” về thể chế kinh tế, chính trị, văn hóa trong thể chế chung, đáp ứng yêu cầu phát triển nhanh và bền vững của quốc gia, hướng tới xã hội dân chủ, công bằng, văn minh. Khẳng định như vậy không có nghĩa là, bản thân các tổ chức xã hội dân sự là không có những khiếm khuyết, hay các tình trạng cực đoan về mặt tổ chức và hoạt động của chúng. Thực tế đã cho thấy rằng, chúng có không ít các khiếm khuyết, mà quốc gia nào cũng cần phải biết để khắc phục trong quản lý. Chẳng hạn, thực tế có những trường hợp một số tổ chức xã hội dân sự đã “được tạo ra một cách cơ hội, để tiến cử những lợi ích hẹp hòi và những thành viên có cùng đặc quyền đặc lợi, thường làm thiệt hại cho những người không có tiếng nói và yếu thế. Và cùng những quy tắc và chuẩn mực xã hội tạo điều kiện dễ dàng cho hành động tập thể này có thể duy trì những bất bình đẳng và những khác biệt về quyền lực ở bên trong những cộng đồng” [6, tr.144]. Do đó, cần phải nhận thức rõ rằng, đã gọi là thể chế thì bao giờ cũng phải có sự chi phối của một cơ chế nhất định, mà trong xã hội hiện đại, đó là pháp luật. Pháp luật của mỗi quốc gia càng cụ thể, càng hoàn thiện sẽ càng làm giảm thiểu tối đa những khiếm khuyết của các tổ chức xã hội dân sự. Chính vì vậy mà việc quản lý các tổ chức xã hội dân sự bao giờ cũng đặt lên vai nhà nước. Vai trò của nhà nước là quản lý các tổ chức này bằng pháp luật với hệ thống pháp luật ngày càng hoàn thiện, bằng đội ngũ công chức trong sạch, có trách nhiệm chứ không phải

bằng sự “chỉ đạo” của một cá nhân hay tập thể của một đảng chính trị nào đó.

6. Kết luận

Xã hội dân sự được nhìn nhận là các tổ chức xã hội độc lập với các tổ chức xã hội thuộc nhà nước, hay còn gọi là các tổ chức phi nhà nước (phi chính phủ), đồng thời do nhà nước quản lý theo pháp luật. Các tổ chức này tồn tại một cách khách quan, tất yếu trong các lĩnh vực cơ bản của đời sống xã hội: kinh tế, chính trị và văn hóa. Các tổ chức này cũng được nhìn nhận là các mặt đối lập với các tổ chức thuộc nhà nước, và chúng không thể thiếu trong quá trình phát triển của mỗi quốc gia hiện đại. Các nhà kinh điển Mác - Lênin đã từng khẳng định một quy luật tất yếu khách quan rằng: “Sự phát triển là một cuộc “đấu tranh” giữa các mặt đối lập” [11, tr.379]. Sự “đấu tranh” giữa các mặt đối lập trong quy luật này chính là những tác động hỗ trợ, giải quyết hài hòa, hợp tác và bổ khuyết lẫn nhau giữa chúng nhằm tạo động lực cho sự phát triển nhanh và bền vững của mỗi quốc gia nói riêng, cũng như của xã hội loài người nói chung đạt tới các xã hội giàu mạnh, công bằng, bình đẳng và văn minh.

Tài liệu tham khảo

- [1] Andrew J Dubrin, Carol Dalglis và Peter Miller (2010), *Lãnh đạo học* (bản dịch lần 1), Học viện Chính trị - Hành chính quốc gia Hồ Chí Minh - Trường Quản lý nhà nước Mark O Hatfield, Hà Nội.
- [2] Nguyễn Hữu Đông (Chủ biên) (2009), *Đảng và các tổ chức chính trị - xã hội trong hệ thống chính trị Việt Nam hiện nay*, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội.
- [3] Nguyễn Hữu Đông (2013), “Đảng hóa thân vào Nhà nước trong đổi mới phương thức cầm quyền của Đảng ta”, Tạp chí *Nghiên cứu Lập pháp* số 17 (249).
- [4] Nguyễn Hữu Đông (2014), “Văn hóa cầm quyền và xây dựng văn hóa cầm quyền của Đảng”, Tạp chí *Lý luận Chính trị*, số 8.
- [5] Nguyễn Hữu Đông - Phạm Thế Lực (2015), “Tính phổ biến và tính đặc thù của con đường đi lên xã hội xã hội chủ nghĩa ở Việt Nam”, Tạp chí *Khoa học xã hội Việt Nam*, số 5 (90).
- [6] Ngân hàng Thế giới (1997), *Nhà nước trong một Thế giới đang chuyển đổi*, Báo cáo về tình hình phát triển Thế giới, Nxb Chính trị quốc gia - Sự thật, Hà Nội.
- [7] Trần Hữu Quang (2009), “Một số quan niệm đương đại về xã hội dân sự”, Tạp chí *Khoa học xã hội*, số 12 (136).
- [8] Thomas Friedman (2008), *Thế giới phẳng (Bản dịch tiếng Việt): Tóm lược Lịch sử Thế giới Thế kỷ XXI*, Nxb Trẻ, Tp. Hồ Chí Minh.
- [9] Võ Khánh Vinh (2008), “Một số vấn đề lý luận về xã hội dân sự”, Tạp chí *Khoa học xã hội*, số 4 (116).
- [10] Viện Ngôn ngữ học (2005), *Từ điển Tiếng Việt*, Nxb Đà Nẵng - Trung tâm Từ điển học, Hà Nội - Đà Nẵng.
- [11] V.I.Lênin (1981), *Toàn tập*, t.29, Nxb Tiến bộ, Mátxcova.
- [12] Nguyễn Trần Bạt (2014), “Bàn về xã hội dân sự”, ngày 22/9/2014, xem <https://luatminhkhue.vn/dan-su/ban-ve-xa-hoi-dan-su.aspx>
- [13] Tôn Thất Nguyễn Thiêm (2006), “Vốn xã hội nhìn từ tương quan giữa ba góc độ: Nhà nước, thị trường, xã hội dân chính”, Tạp chí *Tia sáng*, www.tiasang.com.vn/news?id=634.
- [14] Vũ Quốc Tuấn, “Xã hội dân sự sẽ ngày càng cần thiết”, tuanvietnam.vietnamnet.vn/2011-02-10 xa-hoi-dan-su-ngay-cang-can-thiet

